

Київська Русь являла собою економічно високорозвинену країну. Археологічні дослідження свідчать про те, що в Україні-Русі існували всі основні різновиди ремесла, а деякі з них мали ступінь розвитку більш високий і досконалий, ніж у тогочасній Західній Європі¹.

Надійшла до редколегії 05. 04. 99

А. Степанюк, доцент НЮА України

Значущість принципу невідворотності виконання покарання для ексекутивної діяльності

У фаховій правничій літературі існує думка, що принцип невідворотності покарання слід розглядати як міжгалузевий принцип, який знаходить своє відображення в нормах кримінального, кримінально-процесуального та виправно-трудоного (кримінально-виконавчого) права. Так, зокрема, П. Дагель виходив з того, що принцип невідворотності діє у всіх складових частинах кримінальної політики, а невідворотність саме покарання виявляється його виразом². Принцип невідворотності покарання відображає зв'язок між злочином та покаранням, з його допомогою можливо простежити послідовність стадій кримінальної відповідальності. Невідворотність покарання — це істотний зв'язок етапів кримінальної відповідальності, який об'єктивно існує, повторюється, характеризує її поступальний розвиток. Відштовхуючись у своєму дослідженні від послідовності етапів кримінальної відповідальності, П. Фефелов зазначає, що вимогу невідворотності покарання необхідно розглядати як єдиний процес, який відображається у невідворотності кримінальної відповідальності в стадії попереднього розслідування, невідворотності визначення справедливого покарання, яке б відповідало тяжкості вчиненого

¹ Див.: Рыбаков Б. А. Ремесло Древней Руси. М., 1948; История культуры Древней Руси. М., 1948, 1951; Каргер М. К. Археологические исследования древнего Киева. М., 1950; История Украинской ССР. К., 1981. Т. 1 та ін.

² Див.: Дагель П. С. Проблемы советской уголовной политики. Владивосток, 1982. С. 37.

злочину в стадії судового розгляду та реалізації покарання в стадії його виконання¹.

Принцип невідворотності покарання у виправно-трудовому праві, на думку Н. Стручкова, проявляється в тому, що кожне призначене судом покарання повинно належним чином виконуватись, поки не мине його термін або ж коли воно не буде на законних підставах скасовано². Як видається, при здійсненні правообмежень, притаманних заходам державного примусу, тобто при реалізації кари, принцип невідворотності покарання набуває певних визначальних особливостей, які зумовлені ексекутивною діяльністю. Саме через це в кримінально-виконавчому праві даний принцип, який є похідним від відомого в кримінальному праві принципу невідворотності кримінальної відповідальності, має найменуватися *принципом невідворотності виконання покарання*. У зв'язку з цим І. Шмаров звернув увагу на те, що принцип невідворотності покарання є трансформацією, з урахуванням особливостей кримінально-виконавчого права, такого принципу кримінального права, як невідворотність відповідальності, бо одна з форм реалізації останньої — застосування покарання. І. Шмаров вважав, що даний принцип знаходить свій вираз у невідворотності виконання покарання, призначеного судом, обов'язку засудженого перетерпіти кару, тобто позбавлення та обмеження прав, нести тягар моральних страждань у термін, визначений вироком суду³.

Принцип невідворотності покарання, який визначає послідовність стадій кримінальної відповідальності, виступаючи в кримінально-виконавчому праві вже як принцип невідворотності виконання покарання, встановлює правила, за якими здійснюється кара, та виконує роль механізму кримінально-виконавчої діяльності.

Принцип невідворотності виконання покарання не існує сам по собі, в «чистому» вигляді, оскільки знаходить свій прояв через реальну ексекутивну діяльність. Цей принцип не слід відмежову-

¹ Див.: *Фефелов П. А.* Понятие и система принципов советского уголовного права. Свердловск, 1970. С. 39–40.

² Див.: *Стручков Н. А.* Курс исправительно-трудового права. Проблемы Общей части. М., 1984. С. 86

³ Див.: *Уголовно-исполнительное право: Учебник / Под ред. И. В. Шмарова.* М., 1996. С. 21–22.

вати від виконавчої діяльності, бо він безпосередньо наявний у ній, визначаючи її істотні риси. Невідворотність виконання покарання постає основою практичної доцільності діяльності адміністрації органів та установ виконання покарань.

Невідворотність виконання покарання слід розглядати як принцип виключно виконавчої діяльності, а не як дещо зовнішнє щодо неї. Саме через це механізм виконавчої діяльності приводиться в дію не з допомогою якогось зовнішнього до виконання покарання чинника — його вихідним початком, спонукальною причиною виступає саме принцип невідворотності виконання покарання як вихідне начало кримінально-виконавчої діяльності, як об'єктивна необхідність доведення до логічного завершення зусиль правоохоронних органів, спрямованих на реалізацію кримінальної відповідальності.

Отже, невідворотність виконання покарання не може бути чимось зовнішнім стосовно виконавчої діяльності, тому що виступає безпосереднім вихідним началом здійснення правообмежень, притаманних покаранням, пронизуючи основний напрямок діяльності органів та установ виконання покарань, перебуваючи в ньому, бо знаходить свій прояв через кримінально-виконавчу діяльність. Невідворотність виконання покарання відображає сутність виконання покарання. Зовнішньо це відображається в тому, що принцип невідворотності виконання покарання і центральна категорія кримінально-виконавчого права «виконання покарання» постають як однопорядкові поняття. Разом з тим сутність виконання покарання відображається не тільки за допомогою принципу невідворотності виконання покарання, але й низкою інших принципів. З цього виходить, що «виконання покарання» є більш широким, ніж принцип невідворотності виконання покарання, через що «виконання покарання» та «невідворотність виконання покарання» не є тотожними чи ідентичними поняттями. Сфера виконавчої діяльності є більш широкою, ніж сфера дії принципу невідворотності виконання покарання. Останній діє в кожній окремій формі виконання покарання. Однак при цьому він є більш глибоким, ніж конкретний різновид виконавчої діяльності, бо відображає універсальну визначеність об'єктивних процесів виконання-відбування покарання, що проявляються в закономірностях реалізації кари, усталеності та постійному зв'язку структурних елементів виконавчої діяль-

ності. Якщо поняття сутності виконання покарання характеризується взаємодією структурних елементів ексекутивної діяльності, то принцип невідворотності виконання покарання, виконуючи організуючу та керівну функції, містить у собі тенденцію реалізації кари, розвитку кримінально-виконавчої системи, якісні та кількісні межі її стійкості. Цей принцип дозволяє встановити необхідність обмеженості в часі процесу виконання-відбування покарання, взаємозв'язок з іншими принципами організації та продовження процесу кримінально-виконавчої діяльності.

У разі свого закріплення в нормах майбутнього кримінально-виконавчого законодавства принцип невідворотності виконання-відбування покарання зумовлюватиме характер розгортання процесів виконання-відбування покарання, їх перебіг у суворо визначеному напрямку ексекутивної діяльності, що наперед визначено цілком чіткими розрахунками на досягнення результату у виді реалізації кари. Коли принцип невідворотності виконання покарання перебуватиме в основі кримінально-виконавчого законодавства, то він завдаватиме процесу виконання-відбування покарання того напрямку, який виключатиме будь-які відступи від норми, а кримінально-виконавча діяльність, що ґрунтуватиметься на дотриманні цього принципу, характеризуватиметься (на відміну від соціально-педагогічної діяльності) точністю, виявиться закономірною, відрізнятиметься визначеністю процесів, що в ній відбуваються, та реальною можливістю досягнення результатів. Якщо йдеться про те, що якийсь процес чи подія має силу закону, то тут розуміється не тільки те, що ці процеси є виразом істотних, необхідних, загальних, усталених зв'язків предметів, а й те, що вони зумовлюють суворо визначений перебіг подій¹. Принцип невідворотності виконання покарання відображає не тільки істотні, а й необхідні зв'язки між структурними елементами ексекутивної діяльності, зумовлюючи саме здійснення процесу виконання-відбування покарання. Невідворотність виконання покарання — це об'єктивна закономірність ексекутивної діяльності, де вона знаходить свій прояв як необхідність, є виразом необхідності реалізації кари, бо визначає характер розвитку кримінально-виконавчої діяльності. Таким чином, необхідність — невід'ємна ри-

¹ Див.: Диалектика принципів и законів в структурі наукової теорії / Отв. редактори А. П. Шептулин, А. Ф. Файзуллаев. Ташкент, 1979. С. 82.

са принципу невідворотності виконання покарання. Необхідність цього принципу полягає в тому, що якщо є умови, які слугують сферою його прояву, то даний принцип реалізується з неминучістю.

Невідворотність виконання покарання як чинник, що відповідає виконавчій діяльності, виступає законом цієї діяльності. Дане вихідне положення висувається теорією кримінально-виконавчого права, але реалізується воно в процесі практики виконання покарання. Тим самим глибина та вірогідність відображення в науці кримінально-виконавчого права невідворотності виконання покарання як об'єктивного вихідного начала виконавчої діяльності залежить від практики виконання покарань. Спираючись на об'єктивно існуючу невідворотність виконання покарання, адміністрація органів та установ виконання покарання знаходить у самій кримінально-виконавчій діяльності джерела та сили для реалізації кари, тобто діє активно. Реалізація невідворотності виконання покарання залежить не тільки від наявності відповідних необхідних умов, а й не в останню чергу від зусиль адміністрації органів та установ виконання покарань, яка забезпечує перехід у процесі виконавчої діяльності мети виконання покарання в дійсність, в процес виконання-відбування покарання.

Принцип невідворотності виконання покарання відображає той факт, що кримінально-виконавчій діяльності властива закономірність реалізації кари, у відповідності з якою функціонує та розвивається кримінально-виконавча система. Виокремлення принципу невідворотності виконання покарання в кримінально-виконавчому праві означає також можливість його пізнання, яке залежить як від ступеня розвитку кримінально-виконавчої діяльності, так і від застосування апарату логічного мислення. На основі пізнання суб'єктом кримінально-виконавчої діяльності невідворотності виконання покарання можливе передбачення результатів виконавчої діяльності, здійснюється трансформація теорії кримінально-виконавчого права в практику виконання покарань. Таким чином, через пізнання невідворотності виконання покарання стає можливим застосування цього вихідного положення в науковому управлінні процесом виконання-відбування покарання, в організації кримінально-виконавчої системи. В виконавчій діяльності невідворотність виконання покарання ви-

ступає як організуючий принцип, за допомогою якого змінюється дійсність. Дія цього принципу полягає в тому, що органи та установи виконання покарань виконують своє призначення: здійснюється процес виконання-відбування покарання; суб'єкт виконання покарання — адміністрація органів та установ виконання покарань — виконує свої функції; суб'єкт відбування покарання зазнає обмежень та позбавлень своїх прав; залучаються правові та матеріальні засоби, необхідні для виконання-відбування покарання; в результаті доцільної ексекутивної діяльності кара, яка дозволяє завдати засудженому правообмежень у відповідності з тим, що він вчинив, з урахуванням характеру та ступеня суспільної небезпеки злочину, особи та поведінки засудженого під час відбування покарання, і яка постає цивілізованою мірою справедливості, виявляється такою, якої можна реально досягнути.

У механізмі кримінально-виконавчої діяльності принцип невідворотності виконання покарання в першу чергу фіксує корінні властивості об'єкта ексекутивної діяльності — процесу виконання-відбування покарання. При цьому двоєдиність даного процесу дозволяє говорити не тільки про невідворотність виконання покарання, а й про невідворотність його відбування. Невідворотність процесу виконання-відбування покарання означає, що адміністрація органів та установ виконання покарань, реалізуючи кару, провадить активні дії для втілення в дійсність правообмежень, що притаманні покаранням, а засуджений зобов'язаний перебувати в межах цих правообмежень. Принцип невідворотності виконання-відбування покарання знаходить свій прояв у тому, що, незважаючи на поведінку засуджених, вони все-таки будуть зобов'язані відбути відповідну частину правообмежень, що входять до змісту покарання, перш ніж можна буде ставити питання про зміну умов відбування покарання. Принцип невідворотності виконання-відбування покарання постає конкретизацією принципів законності, справедливості та гуманізму. Саме з позицій зіставлення принципу справедливості та принципу невідворотності *відбування* покарання С. Зельдов дійшов висновку, що найбільш повне втілення в життя принципів соціальної справедливості в процесі реалізації кримінальної відповідальності передбачає як справедливе призначення покарання, так і забезпечення невідворотності відбування призначеного покарання, а також оптимізацію співвідношення (як у законодавстві, так і на

практиці) між призначенням покарання та підставами застосування різних видів звільнення від його реального відбування¹.

Принципу невідворотності виконання покарання, так само, як й іншим принципам кримінально-виконавчого права, має бути властива особлива беззастережність, стабільність. М. Цвік і Г. Борисов звернули увагу на те, що стосовно принципів права недопустимі виключення із загального правила, які можуть передбачатися типовими правовими нормами чи ненормативними приписами (призупинення дії звичайних законів в умовах надзвичайного стану; призначення покарання нижче нижчої межі, ніж та, що передбачена відповідною статтею; надання спеціальним актом зворотної сили тій чи іншій нормі щодо конкретного випадку і т. ін)².

Дія принципу невідворотності виконання покарання знаходить свій прояв у вигляді тенденції, тобто цей принцип визначає основну лінію ексекутивної діяльності, не охоплюючи і не визначаючи наперед можливі випадковості та відхилення від закономірностей реалізації кари. Всупереч можливим відхиленням від цієї вимоги кримінально-виконавчої діяльності невідворотність виконання покарання постає законом виконання покарання. Через це, наприклад, запровадження в установах виконання покарань особливого режиму, зміна умов тримання засуджених чи, більш того, дострокове звільнення засуджених від відбування покарання (через хворобу, умовно-дострокове звільнення) — це усьогона-всього тільки індивідуальні відхилення, котрі не в змозі поколивати ту міцну, стійку нормативну конструкцію, ту динамічну закономірність, якою є невідворотність виконання покарання, на основі якої розгортаються процеси виконання та відбування покарань. Все це дає підстави стверджувати, що серед принципів кримінально-виконавчого права та принципів ексекутивної діяльності принцип невідворотності виконання покарання посідає належне йому місце.

Принцип невідворотності виконання покарання конкретизує більш загальні за змістом принципи гуманізму, справедливості та

¹ Див.: *Зельдов С. И.* О неотвратимости отбывания наказания, назначенного за корыстные преступления // Совершенствование уголовного законодательства и практики его применения. Красноярск, 1989. С. 153.

² Див.: *Цвик М. В., Борисов Г. А.* Конституционные принципы социалистического строя (природа и юридические аспекты действия) // Сов. гос-во и право. 1981. № 9. С. 15.

законності, бо знаходиться з ними у взаємозв'язку загального та особливого. Саме на таке співвідношення однойменних кримінально-правових принципів звернув увагу і П. Фефелов, який дійшов висновку, що невідворотність покарання є загальною вимогою законності і що невідворотність покарання та гуманізм тісно пов'язані між собою¹.

Принцип невідворотності виконання покарання постає особливим началом правової регламентації власне виконавчої діяльності, дозволяючи диференціювати принципи поважання прав людини, гуманізму, справедливості та законності, які входять до системи принципів кримінально-виконавчого права, доповнюючи один одного. Як «особливий» принцип невідворотності виконання покарання набуває ознак з'єднувальної ланки між зазначеними загальними принципами та принципами виконання окремих видів покарань.

Під час реалізації вимог кримінально-виконавчого законодавства в виконавчій діяльності специфіка положень про необхідність поважання прав людини, здійснення виконавчої діяльності на засадах гуманізму, справедливості та законності визначається, доповнюється та розкривається саме з допомогою принципу невідворотності виконання покарання. Відображаючи глибинні закономірності реалізації кари і структуру кримінально-виконавчої діяльності, цей принцип наповнює принципи гуманізму, поважання прав людини, справедливості та законності специфічним виконавчим змістом, розкриваючи їх внутрішню єдність і тим самим конкретизуючи їх. З іншого боку, проявляючись та конкретизуючись через принцип невідворотності виконання покарання, загальні принципи виконавчої діяльності набувають рис, які властиві тільки даному напрямку діяльності органів та установ виконання покарань. Це означає, що через вимогу невідворотності виконання покарання принципи поважання прав людини, гуманізму, справедливості та законності наділяються відмінними особливостями, які дозволяють провести розмежування між цими принципами та однойменними принципами інших видів державної діяльності.

На наш погляд, принцип невідворотності виконання покарання не тільки дає можливість розчленувати систему загальних

¹ Див.: Фефелов П. А. Вказ. праця. С. 44, 45.

принципів, наділяючи кожен з них індивідуальністю, а й як «особливе» має багато спільних моментів з загальними принципами кримінально-виконавчого права, одночасно доповнюючи та конкретизуючи їх. Реалізуючись в структурі кримінально-виконавчої діяльності, принцип невідворотності виконання покарання може виконувати своє функціональне призначення лише у взаємозв'язку з іншими основоположними вимогами, вихідними засадами ексекутивної діяльності. При цьому принципи, як небезпідставно вважає В. Зеленецький, не тільки взаємопов'язані, а й взаємозумовлюють один одного. Порушення одного з них тягне за собою порушення іншого, що в кінцевому результаті викликає деформацію всієї системи принципів¹. Саме загальне, те, що об'єднує певні вихідні положення в систему принципів кримінально-виконавчого права, дозволяє відобразити сутність ексекутивної діяльності. Разом з тим і закріплення в нормах кримінально-виконавчого законодавства принципу невідворотності виконання покарання матиме важливе значення для відображення в ньому сутності ексекутивної діяльності. Невідворотність виконання покарання належить до сутнісних визначень ексекутивної діяльності.

У теорії кримінально-виконавчого права принцип невідворотності виконання покарання, з одного боку, відображає законмірне, необхідне та істотне в ексекутивній діяльності, а з іншого — є рушійною силою практики виконання покарань, а також чинником, що визначає правові засоби регулювання діяльності органів та установ виконання покарань.

Невідворотність виконання покарання — одне з найбільш всеосяжних, найбільш широких понять кримінально-виконавчої діяльності.

Принцип невідворотності виконання покарання в нормах кримінально-виконавчого законодавства повинен виступати як одна з найважливіших характерних ознак Кримінально-виконавчого кодексу, оскільки кримінально-виконавче законодавство покликане відображати стійкі, повторювані зв'язки між структурними елементами кримінально-виконавчої діяльності, котрі в множині проявів і складають сутність виконання покарання.

¹ Див.: *Зеленецький В. С.* Принципы государственного обвинения и их роль в охране прав и законных интересов обвиняемого // Социальная справедливость охраны прав обвиняемого. Кемерово, 1989. С. 65.

Принцип невідворотності виконання покарання має знайти своє відображення в кримінально-виконавчому праві та кримінально-виконавчому законодавстві, проявляючись у тому, що ці нормативно-правові системи повинні бути підпорядковані закономірностям реалізації кари. Цей принцип постає перекладом на мову нормативних вимог об'єктивної закономірності реалізації кари, яка є виразом діалектики переходів об'єктивного та суб'єктивного. Інакше кажучи, в кримінально-виконавчому законодавстві принцип невідворотності виконання покарання має бути відображенням суперечностей сутності кримінально-виконавчої діяльності, з необхідністю повинен вказувати на обов'язковість здійснення процесу виконання-відбування покарання та досягнення певних результатів у вигляді реалізації кари, що має бути врегульовано законом. Отже принцип невідворотності виконання покарання постає тим принципом, який підкреслює особливості ексекутивної діяльності, відображаючи її доцільний характер.

Надійшла до редколегії 30. 07. 99

В. Смелянов, доцент НЮА України

Терористичний акт і акт тероризму

Поняття «терористичний акт» і «акт тероризму» досить часто вживаються як взаємозамінні. Це обумовлено не тільки розширеним тлумаченням поняття «тероризм», а й тією обставиною, що у деяких випадках ті чи інші діяння дійсно можуть охоплюватися двома поняттями одночасно. Проте частіше доводиться все ж говорити про відмежування цих понять одного від другого, тим більше, що їх відмінність знаходить іноді і законодавче закріплення. Наприклад, у проекті КК Республіки Беларусь передбачаються три склади, що містять ознаки тероризму (ст. ст. 126, 289, 290), і два склади з ознаками терористичного акту (ст. ст. 124, 359).

Відмежування розглядуваних понять можна здійснити лише шляхом встановлення їх специфічних ознак, які характеризують діяння, що підпадають під ці поняття, не в широкому, а навпаки, у вузькому або власному смислі слова.